Eisenbeck Helga

A globalizmus és a szellemi örökség relációja

„A kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája
egy-kettőre elpárolog, ha minden nemzedék
újra meg újra meg nem szerzi azt magának.”
(Kodály Zoltán)

„Múlt a jövőben” – Az identitás

Az identitás fogalomköre a felvilágosodás óta napjainkban ismét kiemelt figyelmet élvez. Ez a figyelem azonban annak a tendenciának következménye, amely a fogalmat alapjaiban kérdőjelezi meg A társadalmi kapcsolatok meglazulása, ugyanis az identitásnak a megteremtését, de legfőképp elismertetését teszik bonyolulttá, kérdésessé téve ezzel létjogosultságát.[1] Felmerül a kérdés, hogy jómagam vajon milyen kontextusában kívánok foglalkozni az identitás fogalmával. A fogalom meghatározása ugyanis nem egyszerű, figyelembe véve annak bonyolult strukturáltságát, sokszínű jellegét és ellentmondásosságát. Mindezekre tekintettel egzakt válasszal sem tudok szolgálni, hisz már a témát felvető első mondatok egyszerre érintik a kollektív és a személyes identitás fogalomkörét. Amennyiben azonban mindenképpen szeretnénk definiálni az identitás fogalmát, akkor mindezt az alábbi rövid de rendkívül találó pszichológiai meghatározással tehetjük, mely szerint az identitás nem más, mint énképünk, értékeink, nézeteink összessége.[2]

Mindezzel jeleztem is, és egyben lehatároltam azt a mozgásteret, amelyen belül a fenti fogalom boncolgatása közepette mozogni kívánok. Kollektív vagy, ha úgy tetszik nemzeti identitás kontra énképünk, értékeink, nézeteink összessége – avagy személyiségünk fő jellegzetességei. Ezzel pedig el is érkeztünk a két identitástípus ellentmondásos kapcsolatához. Felmerül a kérdés ugyanis, hogy egymást feltételező és ily módon egymásra hatást gyakorló avagy egymástól függetlenül egzisztáló identitásformákról van-e szó. A következőkben ezt az ellentmondásos kapcsolatot igyekszem érthetőbbé tenni.

Elegendő, ha csak arra gondolunk, hogy a társadalmi kapcsolatok meglazulását eredményező, világméreteket öltő folyamat teljes mértékben átalakítja a kollektív identitást, és az individuum identitásának kialakulására is rányomja bélyegét. „A modernitás, a globalizáció azt a feladatot rótta ránk, individuumokra, hogy magunk teremtsük meg újra és újra személyes és társadalmi azonosságunkat, vagyis olyan összefüggő élettörténetet legyünk képesek elbeszélni magunkról, melyet környezetünk

[1] Kovács Éva: *Vakmerő tézisek az identitásról*. In: Fedinec Csilla (Szerk.): Nemzet a társadalomban. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. Interneten: http://www.szochalo.hu/uploads/media/kovacseva_vakmero_tezisek.pdf

[2] Megellai Anikó, Ki vagyok én? http://feek.pte.hu/feek/feek/download/doks/segedanyagok/2007_8_2/erikson.pdf

is hitelesnek tart és elfogad. Puszta származásunk már nem teszi egyértelművé azt, hogy kik vagyunk, személyes élettörténetünknek is meg kell támogatnia önazonosságunkat."[3]

Kovács Éva interpretációjában ez az újfajta identitás a hagyományos egynemű kulturális rendszerekkel ellentétben már egy olyan kulturális rendszerben jön létre, melynek domináns eleme a különböző kultúrák versengése, és ami a kollektív és egyéni identitás ellentmondásosságát, az önazonosság bizonytalan voltát hangsúlyozza. Teszi mindezt annak ellenére, hogy különböző helyi csoportok továbbra is a konkrétan lehatárolt identitásformákat követelik.

A fentieket alátámasztandó érdemes hangsúlyozni, hogy míg a modernizációt megelőző korokban az identitás meglétének, megélésének elsődleges célja az önkifejezés és az autonómia kiszélesítése volt, addig napjainkban az egymással versengő identitásformák mindezek elismerését teszik igazi kihívássá. [4] Ezek az új társadalmi folyamatok pedig különböző identitáspolitikák kialakulását eredményezték, szoros összefonódásokat létrehozva ezzel a társadalmi és személyes azonosság és a hatalmi viszonyok között.

A szerző megítélése szerint a kaotikus állapotot csak fokozza a tény, hogy az identitás fogalomköréből leválni tűnik az „alteritás" értelmezése. A felvetés jogos, hisz hogy is mutathatnánk be magunkat, ha nem érzékeljük a hasonlóságot, eltérést társainkhoz/társainktól? Az identitás ugyanis csak és kizárólag az önazonosság meg- és átélésén alapul. Hiszen a különböző társadalmak, kultúrák egymaguk nem lennének képesek az identitás megteremtésére és fenntartására, anélkül, hogy az adott társadalom tagjai ne élnék meg, és ne ruháznák fel önazonosságukat egyedi tartalommal.[5]

A világ eljutott abba a fázisba, ahol a nemzeti és a törzsi rendszerek párhuzamosan léteznek a nemzetközi integráció különböző formáival, és az ebből eredő kulturális ellentétek asszimilációra vagy éppen saját önazonosságuk keresésére kényszerítik a különféle nációkat. A világon számos olyan közösség létezik, amely etnikai, politikai vagy egyéb okokból távol élni kényszerül lakóhelyüktől, ily módon bővítve a multikulturális közösségek számát. Ezek a különféle etnikumú emberek az életükben bekövetkezett drasztikus változást úgy igyekeznek igen tudatosan ellensúlyozni, hogy múltjuk, gyökereik felhasználásával újrateremtik identitásukat. [6]

A nemzeti identitás tudatos tevékenység eredménye, melynek alapfeltétele a másoktól való elhatárolódás. Hisz az identitás kutatása olyan – egyeseket egyesítő, másoktól elhatároló – tényezők segítségét, meglétét igényli, mint a közös kulturális gyökerek, értékek, hitrendszer, történelem, földrajzi elhelyezkedés, és végül talán az egyik legfontosabb: a közös nyelv használata. Fentiek pedig a nemzetépítés alapvető feltételét jelentik.

---

[3] Kovács Éva: *Vakmerő tézisek az identitásról*. In: Fedinec Csilla (Szerk.): Nemzet a társadalomban. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. Interneten: http://www.szochalo.hu/uploads/media/kovacseva_vakmero_tezisek.pdf

[4] Kovács Éva: *Vakmerő tézisek az identitásról*. In: Fedinec Csilla (Szerk.): Nemzet a társadalomban. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. Interneten: http://www.szochalo.hu/uploads/media/kovacseva_vakmero_tezisek.pdf

[5] Kovács Éva: *Vakmerő tézisek az identitásról*. In: Fedinec Csilla (Szerk.): Nemzet a társadalomban. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. Interneten: http://www.szochalo.hu/uploads/media/kovacseva_vakmero_tezisek.pdf

[6] Anna-Leena Siikala: *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak – Az identitás keresése – Cselekvési terv a szellemi kulturális örökség megóvására és újjáélesztésére*. UNESCO Konferencia, 1999.

A felvilágosodás nagy gondolkodója, Jean-Jacques Rousseau 1762-ben frappánsan fogalmazta mindezt meg: „Bárki is vállalja egy Nép megalkotását [...] mindenképpen át kell alakítania minden egyes embert [...] valami önmagán túlmutató nagyobb egész részévé, amelyből bizonyos értelemben saját életét és létét eredezteti”.[7] Rousseau kiemelt szerepet szentelt „az eredet, az érdek és a konvenció” egységének. Fontos azonban itt megjegyezni, hogy az identitás egy állandóan mozgásban lévő folyamat.[8] Visszakanyarodva a Rousseau-i hármas „eredet, érdek, konvenció” egységhez, kijelenthető, hogy az jelentékeny szerepet tölt be egy adott közösség identitásának alakulásában, hisz megerősíti azt, ráirányítva a figyelmet a szóbanforgó közösség egyedülálló jellegzetességeire valamint a más közösségektől való eltérésére.

Az identitás szerepe különösen azoknál a népeknél értékelődik fel, amelyek nem rendelkeznek írott történelemmel. Számukra saját gyökereik kutatásához mindössze a szóbeli hagyományok felélesztésének és a meglévő tradícióik új formába öntésének eszköze maradt meg. Ennek az identitást teremtő tevékenységnek a visszacsatolása pedig a mitológiában, vallásban, a hétköznapi életben érhető tetten. Amikor pedig ez a folyamat tényleges identitás kialakulásához vezet, a hétköznapi gondolkodás a múltat szimbolikus tartalommal ruházza fel, megteremtve ezzel a tradíció fogalomkörét. [9]

„Múlt a jövőben”, azaz a tradíció szavunk jelentése. Tradere latinul ugyanis nem jelent mást, mint mozgatni valamit a múltból a jelenbe. [10]

A fentiek ismeretében egy kulturális folyamat hagyománnyá alakulásának egyetlen feltétele az, hogy megalapozza egy etnikai alapon csoportosult közösség céljait, tevékenységeit. Iyen formán bármely hétköznapi kulturális tevékenység, fogalom a kulturális folytonosság jegyében szimbolikus értelmet nyerhet. Ettől már csak egy lépés, hogy ezt a szimbolikus jelenséget egy közösség tudatos önazonosságra való igénye hagyománnyá változtassa. Tény azonban az, hogy egy hagyomány akkor válik igazán tradícióvá, mikor az etnikai és/vagy nemzeti tartalommal rendelkező, a jelent és múltat összekapcsoló kötelék kiemelt jelentőségre tesz szert egy-egy társadalmi válság vagy egy adott kultúra veszélyeztetésének okán.[11]

A nemzetállamok ilyen jellegű válságjelei azonban komoly veszélyeket rejtenek magukban, hiszen a hagyományok eltűnését eredményezhetik. Ezt a kockázati tényezőt Anthony Giddens is felismerte és megfogalmazta: „a modernitás reflexivitásában lényeges szerepet játszó hagyományoktól való radikális elfordulás teljesen megszakítja kapcsolatunkat [...] a korábbi időszakokkal”[12]

---

[7] Anna-Leena Siikala: *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak – Az identitás keresése – Cselekvési terv a szellemi kulturális örökség megóvására és újjáélesztésére*. UNESCO Konferencia, 1999.

[8] Friedman, Jonathan: Myth, History and Political Identity. *Cultural Anthropology*, 1992a , 194–210.

[9] Anna-Leena Siikala: *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak – Az identitás keresése – Cselekvési terv a szellemi kulturális örökség megóvására és újjáélesztésére*. UNESCO Konferencia, 1999.

[10] Anna-Leena Siikala: *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak – Az identitás keresése – Cselekvési terv a szellemi kulturális örökség megóvására és újjáélesztésére*. UNESCO Konferencia, 1999.

[11] Anna-Leena Siikala: *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak – Az identitás keresése – Cselekvési terv a szellemi kulturális örökség megóvására és újjáélesztésére*. UNESCO Konferencia, 1999.

[12] Anthony Giddens: *The Consequences of Modernity*. Polity, Cambridge, 1991. 175-176

Ilyenformán természetes reakciónak nevezhető az a napjainkban tapasztalható tendencia, mely a lokalitás jelenségeinek felerősödését szolgálja. A különböző kulturális jelenségek között ugyanis fontos tényezővé fejlődött a helyi tudás. Az a helyi tudás, mely a szimbolikus tartalom mellett jelentős mértékű szociális és információs tőkével is rendelkezik.

Mint korábban említettem a tradíció egy folyamatos változó, mely újra és újra új értékeket hoz létre. Ez az állandó változás pedig a globalizmus világméretű térhódítása ellenére a világkultúra nélkülözhetetlen elemeivé emeli a regionális hagyományokat.[13] Sajnálatos módon a helyi közösségek körében egyre nagyobb teret hódít – sokszor a tradícionális életforma háttérbe szorulását, eltűnését eredményezve – a modernizálódott életmód. Ez a folyamat azonban, melynek következményeként egyes kulturális jelenségek eltűnnek, az ún. természetes szelektáció eredménye. Ahogy az is tény, hogy ezt a természetesnek nevezhető folyamatot erősítették fel az elmúlt évtizedek modernizációs, globalizációs folyamatai súlyos veszélybe sodorva ezzel a kulturális különbözőséget.

Modernizáció, globalizmus

A szellemi kulturális örökséget fenyegető valós veszélyek megértéséhez fontos a globalizmus témakörének értelmezése. Ugyanis, mindaz ami napjainkban a kulturális sokszínűség, azaz a hagyományok, nyelvek, rítusok eltűnésének veszélyével fenyeget, az az egyre erősödő modernizációs és globalizációs folyamatoknak köszönhető.

A globalizáció fogalma a mai köznyelvben kiemelt szerepet játszik, hiszen fejlődési irányokat, szakaszokat igazol, magyaráz a késői modernitás korában.[14]

A témával foglalkozók a jelenségnek elsősorban a gazdasági, másodsorban a politikai aspektusát vizsgálják. Joggal merül fel azonban a kérdés, hogy vajon milyen kontextusban kívánok a globalizmus jelenségével, hatásaival foglalkozni. Magyarázatképpen Segesváry Viktor szavait idézem, aki lényegre törően foglalja össze a globalizmus lényegét: A globalizáció a késői modernitás uralkodó ideológiájának fő tétele**.** A globalizáció a XX. század végi nyugati civilizáció kiterjesztését jelenti az egész világra.[15]

Ahogy fentebb említettem a kutatók nagy része előszeretettel vizsgálja a globalizáció gazdasági és politikai aspektusait. Viszonylag korai, de annál jelentősebb felismerése azonban a témával foglalkozóknak, hogy a globalizmusnak van egy igen komoly veszélyeket magában rejtő kulturális aspektusa is. Az én interpretációm szerint is a nyugati civilizáció magában foglalja a gazdasági és politikai mellett a kulturális civilizációs elemeket is. Elegendő, ha csak arra gondolunk, hogy ma a világnak kevés olyan szeglete van, ahol ne ismernék és fogyasztanák a Coca-Colát és a hamburgert. Ez pedig csak a legalacsonyabb szintje a globalizációnak. A globalizáció következő szintje, hogy emberek sokasága számára a napilapok és a televízióadások jelentik az egyetlen

---

[13] Kovácsné Bíró Ágnes: *Állami feladatok a szellemi kulturális örökség megôrzése terén – Szellemi kulturális örökség – a megőrzés útjai.* A pécsi nemzetközi konferencia előadásaiból. 2007. szeptember 17–20.

[14] Peter Beyer: *Religion and Globalization.* SAGE Publ., London (1994), 14–44.

[15] Segesváry Viktor: *A globalizációs álmok után egy széttöredezett világ felé.* Mikes International, Hága, 2006

kapcsolatot a nagyvilággal. A globalizáció még magasabb fokát pedig azok az üzleti kapcsolatok és tranzakciók jelentik, melyek behálózzák az egész világot. Ez egyébként a globalizáció egyik legelterjedtebb értelmezési módja. Végezetül pedig vegyük azt a szintet, melyben az individuumok nagy része azt hiszi, hogy maga dönt a saját és az eljövendő nemzedékek egzisztenciájára vonatkozó kérdésekben egy demokratikus politikai élet keretében. Ezt nevezik a globalizáció legmagasabb fokának melyben a Baudrillard-i 'simulacra' legkifinomultabb kifejezését éri el.[16]

Fentiek értelmezéséhez érdemes elsőként a főbb motiváló tényezőket sorra venni. Kijelenthető, hogy az emberiség legfontosabb anyagi szükségletei mindenütt ugyanazok. Az éhség, a szülői szeretet mindenhol kisebb nagyobb eltéréssel ugyanazt jelenti minden emberi lény számára, szerves részét alkotva a biológiai univerzalizmusnak. Az individuum azon irányú szükséglete, hogy egy közösséghez tartozzon, azonban már az egzisztenciális univerzalizmus körét bővíti. „Az ember mindenütt a saját maga világának megalkotója, saját léte egzisztenciális perspektíváinak megteremtője, s ez az öntudatos szándékosság az alapja a kulturális univerzalizmus vonásainak...”[17] Mindez pedig abban realizálódik, hogy az emberek szimbolikus jelentést adnak az empirikus úton szerzett tapasztalataiknak. Kiváló példái ennek a folyamatnak a művészeti alkotások, melyek ezáltal a bizonyos mitikus tartalom által válnak egy-egy közösség hagyományainak lényegi hordozójává. Végezetül, de nem utolsósorban említendő meg a spirituális univerzalizmus lényegét jelentő vallásos áhítat és a transzcendens világba vetett hit. Mindennek ellenére az átlagember számára a globalizáció valóságát továbbra is a globalizáció főbb – korábban már említett – termékeinek állandósága, a piacot uraló hatékonyságot és eladást preferáló módszerek és a hatalom demokratikus legitimitásába vetett hit jelenti.

A globalizmus főbb ismertetőjegyeinek bemutatása után – Segesváry Viktor gondolatmenete nyomán – a globalizáció jelenségét az alábbiak szerint lehet legjobban körülhatárolni:

A globalizmus nem más, mint egy világnézet. Olyan szekuralizált szemlélet, melyben a vallás szerepét teljes mértékben a tudományosság igyekszik átvenni. Egy olyan folyamat, mely puszta létezésével globális szinten alakítja át kultúránk gyakorlati elveit, a valós morál teljes eltűnését eredményezve ezzel, hiszen minden emberi tevékenység fő motiválói az egyéni- és csoportérdekek és az általuk megkövetelt célravezetettség. A voluntarizmus ilyetén érvényesülése pedig azt eredményezi, hogy a társadalom morális magatartásának meghatározására kizárólagos alapon csak törvények és más emberek által alkotott szabályok hivatottak. Hovatovább jelen cikk szempontjából az egyik legfontosabb jellemző, az emberi kapcsolatok teljes elszemélytelenedése, melynek következtében az egyes társadalmak atomjaikra hullanak, hiszen a globalizáció egyértelműen abba az irányba tendál, hogy megsemmisítse a társadalomban élő individuumok szerves és kulturális közösségekhez való tartozását, valamint azok hagyományaiba történő asszimilálódását.

Természetesen a globalizáció folyamata konkrétan visszaeredeztethető. A globális közösség utópiája az információs és kommunikációs forradalomhoz köthető. Kezdődött abban a reményben, hogy az internet által biztosított lehetőségek legyőznek mindenfajta

---

[16] Roland Robertson: *Globalization. Social Theory and Global Culture*. SAGE publ., Newbury Park, 1992. 100–101.

[17] Segesváry Viktor: *A globalizációs álmok után egy széttöredezett világ felé*. Mikes International, Hága, 2006. 4.

térbeli és időbeli korlátot, nem számolva azzal, hogy mindez minden objektum és individuum teljes uniformizálódásának veszélyét rejti magában. [18]

A témával foglalkozók közül sokan állítják, hogy egy világkultúra kialakulásának irányába tartunk. Természetesen atekintetben, hogy mégis melyik kultúra lesz az uralkodó kultúra, a vélemények egyöntetűen a nyugati világét jelölik meg. Sajnálatos módon nagyon is reális és létező veszélyként értékelhetők a globalizáció azon folyamatai, melyek a világ kulturális sokszínűségének, a különböző kultúrák gazdag szellemi tartalmának eltűnésével fenyegetnek. Meg kell jegyeznem azonban, hogy párhuzamos jelenségként a kulturális globalizációval szemben megjelent az ellenállás is, és egyre növekvő tendenciát tanúsít a többi civilizációk körében. Ezen ellenállás egyik fontos állomásaként értelmezhető az UNESCO égisze alatt 2003-ban megszületett egyezmény a szellemi kulturális örökség védelméről. Az ENSZ szakosított szerve ugyanis felismerte, hogy a modernizációs folyamatok igazi elszenvedői a fejlődő országok.

Elegendő, ha csak arra gondolunk, hogy minden civilizációban megvan az ott élőknek a maguk történelmük, hagyományaik okán és által kialakított, megalapozott és megélt eszmevilága. Eme eszmevilágnak pedig nem kisebb a jelentősége, mint hogy rajta keresztül válik lehetségessé a kapcsolat a transzcendens világgal és a többi civilizációval. Többek között ezért is van kiemelt jelentősége a kulturális összetartozásnak, a különféle tradíciók, a helyi tudás és életmódok ismeretének. Hiszen a globalizáció kulturális aspektusai a fent elhangzottak tükrében beláthatatlan következményekkel járhatnak.[19] Egy világkultúra ugyanis csak és kizárólag uniformizálódással járhat.

A történelmi ismereteink igazolják, hogy minden kultúra igyekszik kialakítani a saját maga racionalitását. Ennek okán a nyugati civilizációban bevett logikai rendszer nem állja meg a helyét egy más civilizációban. Példának okáért vegyük a mi nyugati rendszerünkben kialakult racionalitásunkat és egy afrikai földművelőét. A konklúzió csak egy lehet: Ég és Föld. Míg ő a természet ritmusában él, alkalmazkodva és teljes mértékben kiszolgáltatva neki, addig a nyugati társadalomban élő racionalizmusa egészen a felvilágosodásig vezethető vissza. A nyugati racionalizmust ennek megfelelően áthatja a természettudományokra alapozott ész uralmába vetett hit, tagadva minden más igazság létezését.

Mint korábban már hangsúlyoztam az emberi közösségek mindig egy közös világnézet köré csoportosulnak, mely világnézet legmeghatározóbb elemei az adott közösség hagyományaiban, történelmében és legfőképp közös használatú nyelvében érhetők tetten. Ezért van kardinális jelentősége az adott helynek, a fizikai és kulturális lét kapcsolatának.

A nyelv mint az egyik legfontosabb kommunikációs csatorna jelentőségének hangsúlyozása után a kommunikáció pro-kontra összehasonlítására térnék át. Tudvalevő, hogy az ún. kommunikációs forradalom óta egyre fejlettebb módszerek tárháza áll az emberiség rendelkezésére üzenetei továbbítására. Megemlítendő azonban egy lassan lényegét, funkcióját vesztő másfajta kommunikáció is. A kommunikációnak az a tradícionális módja, melynek elsődleges célja nem az információ átadás, hanem egy

---

[18] Steven Jones: *Information, Internet and Community: Notes toward an Understanding of Community in the Information Age.* (SAGE Publications, London, 1998.

[19] R. J. Johnston – P.J. Taylor: *A World in Crisis? Geographical Perspectives.* Blackwell, Oxford, 1982. (ed. 2.). 1–5.

adott közösség világképének szimbolikus megjelenítése, a meglévő tartalmak megerősítése. A kommunikációnak ez a közösségi szerepét hangsúlyozó formája tartalmazza csak azt a többletet, melyet az egycsatornás kommunikációt alkalmazó médiák sosem fognak tudni nyújtani. Az általuk létrehozott társadalomszerkezet ugyanis sosem lesz képes egy közösen megélt valóság létrehozására.[20]

Összefoglalásaként a fentieknek kijelenthető, hogy a globalizmus nem más mint a nyugati civilizáció elveinek egész világra történő kiterjesztésére tett kísérlet. Egy olyan jelenség/folyamat globalizálása, melynek belső ellentmondásai napjainkra egyre nyilvánvalóbbakká válnak.

Kultúra és civilizáció

A civilizációk és a kultúrák egymáshoz való viszonyát vizsgálva arra a következtetésre jut a témával foglalkozó szakértők jelentős része, hogy az emberi létnek mióta világ a világ van egy igen meghatározó transzcendentális aspektusa. Erre vezethető vissza az, hogy minden kultúra és az ennek okán létrejött minden egyes civilizáció egytől egyig egy vallás mentén alakult ki. A vallás ehelyütt meglehet, nem helyes megfogalmazás tekintve, hogy nem minden civilizáció az egy-Isten hitre épít. Az viszont kijelenthető, hogy a civilizációk mindegyike kialakította a maga hitvilágát, melynek alapját az evilágon túli kozmikus mindenség képezi.

Mindez megmagyarázza, miért is kell minden egyes vallást jelképező világképet az adott civilizáció központjának tekinteni. Ez a transzcendentális világkép a civilizációknak és a kultúráknak a térhez és időhöz való viszonyulását jelképezi, melyben meghatározó szerepet játszanak a mitológiák és a szimbólumok. Ugyan az ember gondolatainak, világfelfogásának kifejezésére irányuló szüksége, vagyis a különböző művészeti alkotások létrehozása biológiailag megalapozottak, azonban annak formái az emberek természeti és kulturális környezetének függvényei.[21]

Cicero „Cultura mentis” fogalma szerint egy kultúra legfőbb alkotóelemei a következők:

- az uralkodó világnézet
- a kultúra alapját képező vallás/világkép
- tudományos és művészeti alkotások
- a biológiai és kulturális létfeltételek által meghatározott gondolkodási módszerek, azaz az adott kultúrának megfelelő racionalizmus
- magatartást irányító morális elvek.

Ez a Ciceró-i felosztás arra enged következtetni, hogy minden kultúra más civilizációktól független önálló egységként kezelendő. Kialakulása hosszú történelmi fejlődés eredménye, a közösségek egymást követő nemzedékeinek közös szellemi tevékenysége.

Robert Cox *Gondolatok a civilizációról* címet viselő tanulmányában mindezt úgy fogalmazta meg: „Egy civilizáció mindennapi megnyilvánulása nem a hovatartozás érzésében nyilatkozik meg. Inkább abban a szinte öntudatlan, magától értetődő

[20] Segesváry Viktor: *A globalizációs álmok után egy széttöredezett világ felé*. Mikes International, Hága, 2006.

[21] Robert W. Cox: *Thinking about Civilizations.* Review of International Studies (2000) vol. 26. 217–234.

józanságban áll, mely az emberek valóságról alkotott közös képét fejezi ki. Ez a világkép magában foglalja azt is, hogy mit tartanak helyesnek és helytelennek a mindennapi magatartásban. A mindennapi, józan gondolkodás egyrészt egy normatív útmutató a cselekvésben, másrészt az objektív valóságról alkotott képet tükrözi... Szavaknak csak történelmi kontextusukban van értelme... A földrajzi adottságok alkotják, többek között, a civilizációk alapját. Különféle népek ugyanabban a földrajzi helyzetben másképpen látták a valóságot... [ezért a világ megértése] különbözik az egyes népeknél."[22]

Mint ahogy korábban már volt róla szó, minden civilizáció és kultúra függetlenül attól, hogy emberi tevékenység eredménye alapvetően a természeti világra eredeztethető vissza, szerves részét képezve annak. Ez a magyarázata annak, hogy a kultúrák ilyenformán mindig az idő és a tér perspektívájában léteznek. Létrejöttük hosszú folyamat eredménye, melyet több tényező befolyásol. Ezen tényezők három kategóriáját lehet megkülönböztetni:

1. A természeti környezet, mint a kulturális fejlődés keretének hatása
2. A generációról generációra átörökített tradíciók és a helyi tudás
3. más közösségek és individumok tevékenységeinek következményei

Ilyen formán meg lehet különböztetni kínai civilizációt (annak etnikai), az iszlámot (annak vallásos), az afrikait (annak földrajzi) ismérvei alapján egymástól. Talán nem is olyan meglepő módon a nyugati civilizáció legfőbb és az identitást leginkább kifejező jelzője a modern. Jellegénél fogva pedig szekuralizált, hisz vallása eredete fokozatosan feledésbe merül. Ez a modern, nyugati civilizáció az, mely az összes többi civilizációt önmagához, a saját kulturális, politikai és gazdasági normái alapján méri. Érdekességként megjegyzendő, hogy míg minden civilizációban mind a mai napig a közösségek alkotják a társadalmat, addig a mai modern nyugati társadalmakban az egyének összességei.[23]

A globalizáció egy rendkívül komplex folyamat, mely egyszerre jelenti a világ kitágulását és fenyeget annak elkerülhetetlen széttöredezésével is, az általunk eddig ismert világ eltűnésének utópiájával.

Természetesen a globalizáció egyre nagyobb térhódításával, a tér és idő megnövekedésével párhuzamosan jelen van egy ellentétes trend is melyben, a lokalitás, a helyi közösségek és azok kultúrája érvényesül.

A globalizálódó világot négy szemszögből érdemes vizsgálni:

- Elsőként a világkereskedelmet, mely egyesek véleményeként a piac integrációjaként értelmezhető. Ezen álláspont szerint a globalizáció a piaci törvényszerűségek logikus következménye.
- A második értelme a globalizációnak, egy tömeges jelenség, mely a nemzetek feletti mozgalmak formájában történő megjelenését eredményezi.
- A globalizáció harmadik jelentése nem más mint a nyugati civilizáció, elsősorban az amerikai rendszer terjedése. Ez a folyamat ideológiai alapokon nyugszik és azzal érvel, hogy a modernizáció útjára lépő civilizációknak egyetlen alternatíva adott csak: az elnyugatosodás.

---

[22] Robert W. Cox,: *Thinking about Civilizations*. Review of International Studies (2000), vol. 26. 217–234.

[23] Segesváry Viktor: *A globalizációs álmok után egy széttöredezett világ felé*. Mikes International, Hága, 2006.

Theodore von Laue, a Yale Egyetem volt professzora az erre az ideológiára épülő folyamatot, 1988-ban megjelent könyvében „az elnyugatosítás világforradalmának" nevezte (*The World Revolution of Westernization*).[24]

A globalizáció eme harmadik formájára kiváló példa strukturális szempontból az urbanizáció egyre erősödő térhódítása, politikailag a nemzetállamok létrehozása, míg gazdasági szempontból a konzumerizmus[25] Ez utóbbi egyébként az egyik leghatékonyabb közvetett eszköze a hagyományos életmódok, tradíciók elsorvasztásának.

Végezetül a globalizáció negyedik formájaként a világ civilizációinak párbeszéde értelmezhető. Ebben a kontextusban pedig a globalizáció azt eredményezi, hogy bizonyos kulturális jellegzetességek elvesztik területi meghatározottságukat. Mindezzel párhuzamosan azonban kijelenthető, hogy a globális térhódítása elsősorban hely, idő, társadalmi osztály és a társadalom által elfogadott életmód kérdése. A globalizáció ebben a formában egy kulturális-civilizációs folyamatként értelmezendő.

Érdemes górcső alá venni a globalizáció és a gazdaság kölcsönhatását is, hiszen annak következményei tovagyűrűznek és jelentékeny kihatással vannak a különféle – földünkön koegzisztáló – kultúrákra és civilizációkra. A gazdasági globalizáció eme értelmezésben ugyanis nem jelent mást, mint, hogy a nyugati civilizáció a történelem folyamán kialakított saját módszereit, intézményrendszerét minden további nélkül átviszi más civilizációkba. Ez az értelmezés azonban a civilizációs különbségek tudatos tagadásával valósítható meg. Mindez pedig oda vezet, hogy a nyugati kultúrkörön kívüli államok sajátosságait teljesen figyelmen kívül hagyják. Ennek eredményeképpen pedig társadalmi struktúrák, régi hagyományok, életmódok tűntek, tűnnek fokozatosan el, átadva helyüket a nyugati civilizáció intézményeinek, szokásainak, életmódjának. Ezeknek a helyi kulturális adottságoknak a teljes figyelmen kívül hagyása értelemszerűen teljes kulturális és pszichológiai töréshez vezet az érintett közösségekben, nációkban. A fenti gazdasági aspektusokat azért is tartom fontosnak megemlíteni, mert véleményem szerint meghatározó jelentősége van, hogy egy adott modernizálódni kívánó ország irányítói a helyi kulturális adottságokra tekintettel dolgozzák-e ki országuk fejlődési stratégiáit.

A modern nyugati világ önkéntelenül ugyan, de abba a hibába esett, hogy kizárt minden olyan általa nem ismert megoldást és jelenséget, melyek más civilizációk kultúrköréből eredtek. A különféle civilizációkat elválasztó szakadék a bizonyítéka annak, hogy az egyes civilizációktól importált meghatározó kulturális elemeket nem lehet minden további nélkül egy más civilizációba átültetni. A nyugati hatalmak azzal, hogy saját modern kultúrjegyeiket akarták más civilizációkra – a kulturális jellegzetességek teljes figyelmen kívül hagyásával – ráerőltetni, óhatatlanul előidézték a nem nyugati kultúrákban az ellenállást. Ez az ún. kulturális önvédelem egyrészt a vallásos fundamentalizmusok megjelenésében, másrészt az etnikai szolidaritás felébredésében jelentkezik. Mindkét magatartás tulajdonképpen az adott kultúrkörhöz tartozó közösségek kollektív identitásának megőrzését célozza.

A szakirodalom feldolgozása során megdöbbenve tapasztaltam azt a tényt, hogy az emberek többsége számára a kulturális pluralizmus az elvek, tradíciók, értékek,

---

[24] Theodore von Laue, *The World Revolution of Westernization*, Oxford University Press, USA, 1989

[25] Segesváry Viktor, *A globalizációs álmok után egy széttöredezett világ felé*. Mikes International, Hága, 2006.

világképek és főként vallási meggyőződések létét jelenti. Mindez azonban egy téves kép, hiszen a civilizációk közötti különbségek feloldása nem hit, morális vagy éppen életmód kérdése, hanem más kultúrkörből származó emberek hagyományainak, világképének megértése és elfogadása.

Érdemes górcső alá venni a geopolitika és a geokultúra fogalmát is, melyek szintén támaszul szolgálhatnak jelen témakör jobb értelmezésében. A fogalmak elterjedése a köztudatban Immanuel Wallerstein nevéhez köthető, jóllehet a geopolitika definíciójának alkalmazása a 20. század elejére datálható. Véleménye szerint a geo- előtag egy térségbeli meghatározóra utal s nagyjából a planetáris fogalmával egyenlő. Ez eddig pusztán statikus jelző, mely nem fedi le teljes mértékben a geo szó teljes tartalmát. A jelző dinamikus volta akkor válik nyilvánvalóvá, mikor a teret az egyéni cselekedetekkel állítjuk párhuzamba, vagyis a tér emberi magatartásokra gyakorolt hatását kezdjük el vizsgálni. A tér mint ilyen, az emberi és társadalmi meghatározója nem más mint egyfajta kulturális keret a természeti adottságok mellett[26]

A geokultúrát ilyen módon határozta meg Vladimir Annenkov is, az Orosz Tudományos Akadémia munkatársa, aki szerint a „Geokultúra az emberi magatartásoknak a földrajzi kontextushoz való alkalmazkodását vagy azoknak szem előtt tartását jelenti. A kontextus fogalma az adott hely ['táj'] társadalmi és természeti jellemzőit, valamint az ökológiai jelenségekkel és más helyek hasonló jellemzőivel való összefüggéseket fejezi ki.”[27]

A geokultúra fogalmának fenti meghatározását nyomatékosítja az UNESCO Egyetemes nyilatkozata a kulturális sokszínűségről:

„Első Cikkely - Kulturális sokszínűség: az emberiség közös öröksége

A kultúra különböző formákat ölt az időben és a térben. Ezt a sokszínűséget az emberiséget alkotó csoportok és társadalmak identitásának egyedisége és pluralizmusa testesíti meg. Mint a kapcsolatok, az újítások és a kreativitás forrása, a kulturális sokszínűség éppolyan fontos az emberiség számára, mint a természet számára a biodiverzitás. Ebben az értelemben az emberiség közös örökségét képezi, amit a jelen és a jövő generációk érdekében el kell ismerni és meg kell őrizni.

Második Cikkely - A kulturális sokszínűségtől a kulturális pluralizmusig

Egyre sokfélébb társadalmainkban döntő fontosságú, hogy harmonikus kapcsolatot biztosítsunk a plurális, változatos és dinamikus kulturális identitással rendelkező emberek és csoportok között és lehetővé tegyük együttélésüket. A társadalmi kohézió, a vitális civil társadalom és a béke biztosítéka az olyan társadalompolitika, mely minden állampolgárt felölel. Ebben a meghatározásban a kulturális pluralizmus a kulturális sokszínűségre adott társadalompolitikai válasz. A

[26] Immanuel M. Wallerstein: *Geopolitics and Geoculture – Essays on the changing World-System.* Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

[27] ANNENKOV, Vladimir. Virtual Glossary of Geoculture for Sustainable Development. Az idézet egy Helsinkiben tartott előadásának szövegéből származik, mely az Interneten található meg: http://www.valt.helsinki.fi/vol/cosmopolis/papers/annenkov.html

demokratikus keretektől elválaszthatatlan kulturális pluralizmus a kulturális cseréhez vezet és a közéletet fenntartó kreatív képességek kivirágzását eredményezi."[28]

A szellemi kulturális örökség fogalomköre

Az angol eredetű 'intangible' szóból, a magyar nyelv – ismét kreativitásáról tanúbizonyságot téve – alkotta meg a szellemi kulturális örökség fogalomkörét. Az „immateriális"-ként is használatos definíció azt az örökségfogalomban végbement változást hivatott jelölni, mely az épített műemlékek anyagi világát kibővítette egészen újszerű, spirituális tartalmakkal.[29] Elengedhetetlen azonban hangsúlyozni ehelyütt az örökségfogalom újszerű elemeire gyakorolt erőteljes antropológiai befolyást. Hisz a kulturális sokszínűség jelentőségére éppen az antropológia tudománya hívta fel a figyelmet. Történetesen az e tudományág által képviselt látásmód, és a kitartó kutatómunka. Az örökség fogalmában bekövetkezett változások azonban döntően a nyugati világ modernizációs folyamatainak – globalizáció és multikulturalizmus – eredményeként könyvelhetőek el. Eme tendenciák következményeként a világ egyre homogénebbé válik, ami természetszerűen a még meglévő kulturális sokféleség védelmének igényét hívta életre.

A szellemi örökség védelme érdekében a szóbeliségnek, a különféle tradícióknak, rituális szokásoknak, a nyugati civilizáción kívüli egyéb kultúrák értékrendszerének, a helyi tudásnak és a más világnézeteknek a tanulmányozása bír kiemelkedő jelentőséggel.

Ilyetén a kultúra definíciójához akkor jutunk legközelebb, amennyiben azt emberi tevékenységek, világnézetek, alkotások összeségeként egy folyamatos változó halmazként kezeljük. A szellemi, avagy angolról fordítva (szintén igen találóan) megfoghatatlan örökség esetében azonban igen nehéz és egyben óriási kihívás a régi, mai modern életből kiveszett alkotási metódusok, rítusok, hitvilágok, szájhagyomány útján generációról generációra öröklődő tudásanyag megtalálása és megőrzése az utókor számára. A fogalomkör bonyolultságát szemléltetendő mutatom be Giovanni Pinna felosztásában a szellemi örökség három kategóriáját:

- A kultúra, azaz a hagyományos életvitel olyan kifejezéseződései, amelyek fizikai formákba ágyazódnak. Ilyenek lehetnek a tradícionális vallási szertartások, a folklóralkotások egy része, valamint a hagyományos gazdálkodási ismeretek, adott közösségre jellemző életforma kifejeződései.
- Egyéni és kollektív megnyilvánulások, melyek fizikailag nem öltenek testet. mint a nyelv, a szóbeli költészet, a népdalok, a hagyományos zene.
- A szellemi örökség harmadik kategóriáját pedig azok a szimbolikus és metaforikus jelentések alkotják, melyek az anyagi örökségeket töltik meg

[28] Az UNESCO Egyetemes nyilatkozata a kulturális sokszínűségről. A dokumentumot a szervezet Általános Konferenciája fogadta el 2001. november 2-án, Párizsban a 31. ülésszakán. http://www.unesco.hu/archivum-2009-vegeig/kultura/sokszinuseg-091208

[29] Fejős Zoltán*: Néprajz, antropológia – kulturális örökség és az emlékezet kategóriái.* Iskolakultúra, 2005/3. 41–48.

tartalommal. Hiszen minden tárgynak két dimenziója van: fizikai léte – alak, forma, méret stb. – és jelentése. [30]

A világ kulturális sokféleségét veszélyeztető modernizációs folyamatok az utóbbi évtizedekben igen felgyorsultak, és amennyiben nem sikerül záros határidőn belül hatékony védekezési módokat találni egész kultúrák veszhetnek ki. Ugyanis a kulturális sokféleség nem elég erős tényező a technikai fejlődés mindent uniformizáló hatásával szemben – befolyásolni pedig vajha tudná, hisz az emberek többsége inkább alkalmazkodik a változó világhoz, mint sem. Az, hogy az alkalmazkodó magatartás milyen következményekkel járhat Földünk kulturális diverzitására a nagyon közeli jövőben, még csak most kezdi a nyilvánosságot érdekelni. Az alkalmazkodás véleményem szerint különösen azért is veszélyes, mert a nyugati interpretációban fejlődőnek számító civilizációk által a modern társadalmaktól átvett fogyasztási cikkek, tárgyak, szavak, tevékenységek és minden egyéb kulturális kifejezésformát befolyásoló eszköz sokszor igen sajátos értelmezést nyer a saját világnézetükkel keveredve. Mindez ugyanis a saját hagyományos szociokulturális hátterük megszűnésével járhat, egyben annak a kockázatával, hogy nem tudnak megfelelni a modernizációs kihívásoknak. Az ember alkalmazkodóképessége ilyen tekintetben pedig szinte határtalan.[31]

Létünk az élni akarás által meghatározott. A gondolatokat, cselekedeteket meghatározó kulturális háttér azonban nem valószínű, hogy képes lenne drasztikus változások nélküli adaptációra. Mindez pedig súlyos következményekkel járó identitásválsághoz vezet. A modernizációs folyamat felgyorsulása következtében már az elszigetelten élő népcsoportok is ki vannak téve ennek a veszélynek. A helyzet kezd drámaivá válni és véleményem szerint hatékonyabb fellépés szükséges, hiszen lassan tényleg nem lesz mit megóvni az utókor számára.

Egyes kutatások eredménye azt tűnik igazolni miszerint abban az esetben, mikor a kultúra létezéséért felelős fizikai tér kerül megóvásra sokkal több esély van az ott egzisztáló kultúra fennmaradására is. Mindennek kiemelkedő jelentősége van, mert meglátásom szerint segít kijelölni a védelem fő irányvonalait. Példának okáért vegyük szemügyre a zápara indiánok esetét. Ugyan az életterüket jelentő őserdő a természeti örökség része, azonban számukra egy sajátos szimbólumrendszert hordozó kulturális tér, mely kultúrájuk kialakulásának alapvető feltétele volt. Az esőerdők kiirtásával az ott élő kultúra tudásának, hagyományainak, értékrendszerének természetes közegét semmisítik meg, mellyel jobb esetben a múzeumok falai közé kerül élettelenül, rosszabb esetben a feledés homályába veszik.[32] Ahhoz, hogy érzékeljük a valós veszélyt nem feltétlenül kell az olvasót az Amazonas távoli esőerdőibe kalauzolni. Elegendő, ha csak arra gondolunk, hogy egy-egy nagy építészeti beruházás, az urbanizáció folyamata milyen kártékony hatással tud lenni az adott területen élő helyi közösség hagyományos életvezetésére. Itt arra gondolok elsősorban miként veszíti el eredeti funkcióját az adott terület. Fentiek ismeretében, igen hatékony védelmi mechanizmusokat lehetne elindítani azáltal, hogy nem csupán magát a szellemi kulturális örökség tárgyát képező „dolgokat", hanem azok természetes közegét is védelem alá helyezzük. Legalábbis mindezen tényezőkre tekintettel hozunk meg döntéseket a fejlődés jegyében. Az

---

[30] Fejős Zoltán: *Néprajz, antropológia – kulturális örökség és az emlékezet kategóriái.* Iskolakultúra, 2005/3. 41–48.

[31] Fejős Zoltán: *Néprajz, antropológia – kulturális örökség és az emlékezet kategóriái.* Iskolakultúra, 2005/3. 41–48.

[32] Fejős Zoltán: *Néprajz, antropológia – kulturális örökség és az emlékezet kategóriái.* Iskolakultúra, 2005/3. 41–48.

természetesen egy másik kérdés, hogy erre milyen eszközök állnak rendelkezésre. (A későbbiekben erről részletesen kívánok szólni.)

Az örökség fogalom tartalmát illetően a kis közösségektől, az etnikai tudattal rendelkező kisebbségeken keresztül egészen a közös nemzeti tudatig terjedhet. További vizsgálati lehetőséget nyújt, ha a közösségek kulturális hagyományait az elszigeteltségük foka szerint osztjuk fel. Ez adott társadalom modernizációs értelemben vett fejlettségét is tükrözi, azaz, mennyire erősen érvényesülnek a globalizáció hatásai, úgy mint a migráció, a vidék elnéptelenedése, a társadalmak elöregedése, iparosodás és a környezetszennyezés.[33]

A kérdés az, hogy vajon milyen megoldások jöhetnek szóba a különböző társadalmak szellemi kulturális örökséget képező tudásának megóvására? Mit tett és tehet az UNESCO, az ENSZ szakosított szerveként a nyilvánosság biztosításán és a cselekvési tervek koordinálásán túl?

A 2003. évi egyezmény vizsgálata

Az ok-okozati viszonyok hosszas taglalása és a kérdés megfogalmazása után térnék át az UNESCO 2003. évi Szellemi Kulturális Örökség védelméről szóló egyezményének bemutatatásához.

A kulturális különbségek egy laikus szemével legelsősorban a nyelvben és az ünnepek megélésében manifesztálódnak. Az eltérő életmódok, a különböző történelmi hátterek, az egyes közösségek tradíciói rányomják a bélyegét egy nép mindennapjaira. Mindezen tényezők egy társadalom kulturális alapjait határozzák meg, és egyben hozzájárulnak az egyének identitásához és önmeghatározásához. A kultúra az, ami az embert elsősorban emberré teszi és megkülönbözteti más élőlényektől. Tekintettel a kultúra jelentésére és a növekvő mértékű nemzetközi szabályozásra, felmerül a kérdés, hogy a nemzetközi jog, mint világszintű szabályozás hozzájárul-e ténylegesen a kulturális érdekeltségek védelméhez?

A kultúra és a nemzetközi jog azonban nem két egymástól távol álló világ. Ellenkezőleg egy nagyon érdekes interpretációban egy svájci professzor a kultúrát a nemzetközi jog egy dimenziójának nevezte.[34] Ami ezen túl nem egyértelmű, az az, hogy a kultúra még mindig lokáslisan bekorlátolt, csak bizonyos társadalmakra vonatkozó és ezáltal a nemzeti vagy éppen a helyi szabályozás körébe tartozó kategória-e? Mindezt lassan mintegy eldöntve a nemzetközi jog fokozatos kulturális érdekeltséget feltételez, különösen a szellemi kulturális örökség területén.

Történeti fejlődés

A kulturális örökség két nagy területből tevődik össze: az anyagi és a szellemi kulturális örökségből. Az első kategória a kulturálisan értékes tárgyakat, ha úgy tetszik a kultúra kézzelfogható elemeit tartalmazza. Ebbe a kategóriába tartoznak a műemlékek, a

[33] Keszei András: *A megfoghatatlan nyomában*. Európai Folklór Intézet, Budapest, 2005.

[34] Martin Philipp Wysss: *Kultur als eine Dimension der Völkerrechtsordung,* Vom Kulturgüterschutz zur internationalen kulturellen Kooperation, Schweizer Studien zum Internationalen Recht Bd. Zürich, 1992.

művészeti alkotások. Gyakran kulturális javakként is jelölik ezeket a tárgyiasult formát öltött művészeti alkotásokat. A második talán nagyobb csoport foglalja össze a nem tárgyi kulturális kifejezési formákat, mint a szokások, a nyelv, a hagyomány, rítusok.

A kulturális örökség védelme

A szellemi örökség védelmét szolgáló nemzetközi szabályozás meglepő módon egészen 2003-ig hiányzott. Ennek okai sokrétűek. Az egyik legnagyobb probléma a szellemi örökség „megfoghatatlansága". Komoly nehézségeket jelentett ugyanis valami olyat jogilag védeni, ami csak az emberi viszonyokban konkretizálódik és egyébként csak pusztán szellemi karaktere van. Arról nem is szólva, hogy a szellemi örökség alkotóelemei temporális természetűek. Különösen az ünnepek és a különféle rítusok bírnak azzal a sajátossággal, hogy csak bizonyos ideig válnak érzékelhetővé. Ennek okán már az alkalmas jogi eszköz megtalálása is nehézkesnek ígérkezett. Elképzelhető lehetett volna a visszanyúlás a szerzői joghoz, mint egy megoldásként a szellemi tulajdon védelme érdekében.[35] Az UNESCO keretén belül a szellemi örökség védelme érdekében már sokféle kezdeményezés indult. Az 1970-es évek elején Bolívia javaslata például arra irányult, hogy az 1952. évi Szerzői Jogról szóló Egyezmény védelme alá kerüljön a folklór és a kulturális örökség kategóriája is. Ennek terve végül nem valósult meg, mert rövid időn belül bebizonyosodott, hogy a szerzői jog nem a legalkalmasabb eszköz a fent nevezett kategóriák védelmére.[36]

A mindezek alapjául szolgáló 1980-as évekbeli kezdeményezés a folklór védelméről szóló egyezmény kidolgozására fenti okok miatt nem hozta meg a várt sikert. A folklór fogalmának definiálása – figyelembe véve a korábban taglalt nehézségeket – korainak tűnt.[37] Ehelyett 1989. év a hagyományos kultúra és folklór megőrzése érdekében címet viselő UNESCO-ajánlást eredményezte. A nem kötelező érvényű dokumentum mindössze javaslatokat tett az intézkedésekre a védelem érdekében. Nem kötelező érvényűként, és mint nemzeti szintre koncentrált, kevéssé átgondolt kezdeményezésként nem hozta meg a várakozásoknak megfelelő eredményeket.[38]

Az UNESCO e területen számos speciális programmal és projekttel próbálkozott az elmúlt pár évtizedben. A legjelentősebb ezek közül az 1992-ben életre hívott Program a szellemi kulturális örökségről. Ennek keretén belül jött létre 1993-ban Dél-Korea kezdeményezésére az „élő emberi értékek" elnevezésű projekt. A részes államok különféle díjakat ítéltek oda azon állampolgáraiknak, akik valamilyen kiemelkedő tudással, készséggel rendelkeztek a szellemi kulturális örökség területén. A projekt még meg nem valósult végső célja egy olyan lista összeállítása, mely a világon létező összes „élő emberi értéket" tartalmazza. Ehhez kapcsolódóan indult el Az emberiség szájhagyományozó és szellemi örökségének mesterművei elnevezésű program. Az első

[35] Harriett Deacon: *Legal and Financial Instruments for Safeguarding our Intangible Heritage.* International Network on Cultural Policy, 2003. 14–20.
[36] Samantha Sherkin: *A historical Study on the Preparation of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore,* Unesco Paris, 2001. 45.
[37] Noriko Aikawa: *An Historical Overview of the Preparation of the Unesco Intenational Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.* Museum, 2004. 137–138.
[38] Unesco Recommenation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, adopted by the General Conference at its 25th Session, Paris, 15 November 1989.

19 mestermű proklamálására 2001-ben került sor. Ezt követte 28 további remekmű. Ide tartozik többek között a kolumbiai Baranquilla karnevál és a Kunqu opera is Kínából. A mestermű program jelentősége abban áll, hogy új lendületet adott egy egyezmény megalkotására a szellemi kulturális örökség védelme érdekében. Ugyanis azok a szavazatok, melyek az 1989-es ajánlás megalkotásakor nem voltak elegendőek a kötelező érvényhez, ekkora már megerősödtek. Mindehhez hozzájárult az 1990-es években érzékelhető erősödő tudatosság a témát érintően, mely végre felismerte a helyi, regionális és nemzeti kultúrák veszélyeztetettségét. Ez a növekvő kulturális tudatosság kihatott a nemzetközi szerződésekre és a nemzeti joganyagra is. Ebben az összefogásban érdemes megemlíteni a Biológiai sokféleségről szóló 1992-es Egyezményt, melynek 8. cikke az őslakos és helyi közösségek tudását, hagyományait, szokásait a tradícionális életformákkal hangsúlyozza.[39]

Az egyezmény

A több évtizedes fáradozást egy kötelező erejű jogi eszköz megalkotására a 21. század elejére végre siker koronázta. Az egyezmény elfogadása egyhangú volt. 120 állam támogatta és mindössze nyolc tartózkodott. Érdekességként megjegyzem, hogy a tartózkodók között volt Ausztrália, Kanada, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Svájc.[40]

Kétségtelen és nem véletlen hovatovább, hogy az afrikai, latin-amerikai, ázsiai országok körében helyeslést, míg a nyugati országokban, ha nem is elutasítást, de egyértelmű tartózkodást eredményezett az egyezmény. Ennek a magatartásnak az okai érthetőek: kulturális szempontból legveszélyeztetettebb helyzetben a nem nyugati államok vannak. Ahogyan az sem lep meg senkit, ha leírom, hogy éppen a nyugati, főként amerikai életmódja az ipari országoknak az, ami a globális tömegkultúra fenyegetettségének félelmével tölti el a nem nyugati államokat. A másik oldalról azonban hangsúlyozandó, hogy a nyugati országoknak is vannak veszélyeztetett helyi és regionális kultúrái. Elég ez esetben, ha csak Európa nyelvi sokféleségére gondolunk. Az angol nyelv világszintű használatával párhuzamosan egyre erőteljesebben érzékelhető az ún. nemzetközi szleng fokozatos térhódítása a világ nyelvi sokféleségében, a nyelvi uniformizálódás utiópiáját előrevetítve. Gondoljunk csak bele, ha nincs az információs forradalom és vele a számítógép megjelenése, vajon hányszor használnánk napjainkban az egér szót? A modernizálódott életmód, a természet távolsága ugyanis szinte lehetetlenné teszi számunkra eredeti jelentésében történő alkalmazását. A nyugati világ tartózkodó magatartásának azonban más okai is vannak. Az egyezmény szövegezése ugyanis alkalmat teremt a jogi kikötésekre. Hiszen egy egyezmény legnagyobb jelentősége a megszövegezésében és a tagországok számításba jövő kötelezettségeiben áll.

---

[39] Biológiai Sokféleség Egyezmény, Rio de Janeiro, 1992. június 5. http://www.ceeweb.org/hun/tteruletek/CBD/docs/CBDmagyar_torveny_kihirdetes.pdf

[40] Kerstin Odendahl: *Die Bewahrung des immateriellen Kulturerbes als neues Thema des Völkerrechts*. SZIER/RSDIE 3/2005

A szellemi kulturális örökség fogalma

Az egyezmény a szellemi kulturális örökség fogalmát a 2. cikk 1. bekezdésének első mondatában a következőkben fogalmazza meg: „ 'szellemi kulturális örökség': olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek."

A fogalom ilyetén absztrakt körülírását a lényeges alkotóelemek felsorolásával konkretizálja. A szellemi kulturális örökség főbb kifejezési formái a következők:

„a) szóbeli hagyományok és kifejezési formák, beleértve a nyelvet is, mint a szellemi kulturális örökség hordozóját,
b) előadóművészetek,
c) társadalmi szokások, rítusok és ünnepi események,
d) a természetre és a világegyetemre vonatkozó ismeretek és gyakorlatok,
e) hagyományos kézművesség;"

A definíció csak ennek a felsorolásnak a segítségével nyeri el lényegét. A felsorolás hovatovább nem csak a kiemelkedő kulturális örökséget nevesíti, hanem a mindennapi kultúra részét alkotó tevékenységeket is.[41]

A védelem fogalomköre

A szellemi kulturális örökséget védelmezni szükséges. Egy ilyen szándék azonban rendkívül nehéznek bizonyul, tekintve a fogalom „megfoghatatlan", átmeneti és szellemi jellegét. Az egyezmény ezt a problémát a védelem fogalmának egy tágabb kategóriájával[42] kívánja feloldani a 2. cikk 3. bekezdésében: „ 'védelem': a szellemi kulturális örökség fennmaradását célzó intézkedések, beleértve az ilyen örökség azonosítását, dokumentálását, kutatását, megőrzését, védelmét, támogatását, megerősítését, terjesztését – különösen az iskolarendszeren belüli és kívüli oktatás segítségével – csakúgy, mint az ilyen örökség különféle aspektusainak felélesztését;" [43]

Ténylegesen a védelem középpontjában a szellemi kulturális örökség fenntarthatóságának biztosítása áll.[44] Történetesen az, hogy mit lehet fenntarthatóság alatt érteni nem könnyű megválaszolni. Nem a puszta megőrzésről, fenntartásról van ugyanis szó, hiszen a fennmaradás magában foglalja a fejlődést és a változást is. Tehát a mai szellemi örökség konzerválása nem megoldás. Sokkal inkább azoknak a keretfeltételeknek a biztosítása, melyen belül létezhet, fennmaradhat.

A fennálló állapot rögzítésére irányuló minden próbálkozás a kultúra lényegének tökéletes ellentmondását jelenti, ezért elfogadhatatlan, hiszen a kultúra egyik legfőbb ismertetőjegye a folyamatos változás.

---

[41] UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, UNESCO, Általános Konferencia 2003. szeptember 29. – október 17. Párizs, 32. ülésszak
[42] UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, UNESCO, Általános Konferencia 2003. szeptember 29. – október 17. Párizs, 32. ülésszak
[43] Kerstin Odendahl, Die Bewahrung des immateriellen Kulturerbes als neues Thema des Völkerrechts, SZIER/RSDIE 3/2005
[44] UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, UNESCO, Általános Konferencia 2003. szeptember 29. – október 17. Párizs, 32. ülésszak, 12. cikkely

Az államok kötelezettségei

Az államok egyezményben rögzített kötelezettségei nemzeti és nemzetközi szinten kerültek meghatározásra. Állami szinten az egyezmény első lépésben nagyszabású leltározási feladatokat ró a tagállamokra. Céljaik között a meglévő örökség rögzítése és feltérképezése szerepel. Csak azt lehet ugyanis védeni amit ismerünk. Második végrehajtandó lépésben akcióprogramok, átfogó támogatási intézkedések, képzések állnak. A cél a tudatosság megerősítése, a szellemi kulturális örökség védelmének, ápolásának előmozdítása. Az intézkedéseket az illetékes helyi és központi szinten kell megvalósítani egy szoros együttműködés keretén belül.

Nemzetközi szint

Nemzetközi szinten az emberiség szellemi kulturális öröksége reprezentatív listájának a létrehozása a cél. Mindezt úgy, hogy a mesterművek listáját inkorporálják. Egy másik, a veszélyeztetett szellemi örökség listája pedig a különösen fenyegetett és védelmet igénylő örökségelemeket hivatott nevesíteni.[45]

Általában az államok együttműködésre és kölcsönös védelemre kötelezettek. Ennek megvalósítása érdekében technikai és financiális segítséget kérhetnek. Mindennek megvalósítása érdekében hozták létre a Szellemi Kulturális Örökség Alapját, mely a részes államok hozzájárulásaiból építkezik.[46]

Az 1972. évi UNESCO Egyezmény a világörökségről

Figyelembe véve a nemzetközi szintű kötelezettségeket érthető, hogy a Világörökség egyfajta mintaként szolgált a 2003. évi Egyezmény megalkotásakor. Ugyanis pontosan követi annak tematikáját a veszélyeztetett örökség listával, az Alappal és a kölcsönös együttműködésre kötelezett államok mindkét egyezmény esetében központi szerepet játszanak. Azonban a 2003. évi egyezmény puszta másolatként történő kezelése téves lenne. Vannak ugyanis lényeges különbségek a két dokumentum között. A legelső az anyagi és a szellemi örökség ismertető jegyeiben rejlő különbség emelendő ki, melyet a mindenkori szabályozási tárgy alapoz megy. A Világörökség Egyezmény ilyetén nem alkalmas a helyi népcsoportok hovatartozásának kezelésére. Mindkét egyezmény az emberiség örökségének listájával operál. Ezen túlmenően mindkét lista karakterében és célkitűzésében egyezik. Ebből kifolyólag mindkét szerződés felsorolásában a veszélyeztetett örökség szerepel. Azonban az alapvetés mindkét egyezménynél különbözik. Ugyanis míg a Világörökség Egyezménynél a veszélyeztetett listán csak világszintű kulturális javak szerepelnek, addig a 2003. évi szellemi kulturális örökség védelméről szóló egyezményben minden szellemi örökség, még azok is mik csupán lokális természetűek. Ez a látszólagos törés azonban mégis következetes, hiszen a szellemi örökség sebezhetősége éppen annak leszűkített lokális jellegéből fakad. Éppen ezért pusztán a világszintű szellemi örökség felvétele a listára, a legveszélyeztetettebb elemek kizárását jelentené. Fentiek ismeretében érthető, hogy a 2003. évi Egyezmény

[45] UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, UNESCO, Általános Konferencia 2003. szeptember 29. – október 17. Párizs, 32. ülésszak, 17. cikkely

[46] UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről, UNESCO, Általános Konferencia 2003. szeptember 29. – október 17. Párizs, 32. ülésszak, 25. cikkely

mintegy bázisként használja az 1972. évi Egyezményt. Megjegyzendő azonban, hogy teszi mindezt a különbségek figyelembevételével.[47]

Értékelés

Első ránézésre az egyezménynek pozitív aspektusai vannak, bár akad néhány problematikus pont is. A pozitívumok közül elsőként az érintett közösségekhez való szerves összefüggése emelendő ki. Ugyanis a szellemi kulturális örökség csak addig egzisztálhat, csak addig életképes, míg élnek emberek akik azt aktívan gyakorolják. Kijelenthető, hogy mindennek figyelembevétele az egyedüli sikeresnek tűnő megoldás.[48] Hangsúlyozandó azonban, hogy az állami kötelezettségek túlságosan nyíltan kerültek rögzítésre. Nem adnak meg ugyanis külön konkrét, egyes esetekre vonatkozó intézkedéseket, hanem lehetővé teszik a különböző szituációkhoz jobban illeszkedő viselkedési alternatívák kifejlesztését. A kulturális tartalmú sokszínűség figyelembevétele szintén egy meghatározó elem. Ennek köszönhetően az egyezmény, mint a helyi és a regionális tradíciók védelmének legfőbb eszköze jelentős mértékben járul a kisebbségek védelméhez hozzá. Pontosan a kisebbségek azok, akik magukat a saját kulturális örökségükkel identifikálják, ennek ellenére azonban sok országban nem tapasztalható kielégítő mértékben a védelmük.

Ez az új nemzetközi jogi norma remélhetőleg tovább fogja erősíteni a már meglévő tudatosságot a szellemi kulturális örökség fogalomkörén belül. A nemzeti és nemzetközi támogatás így nem csupán pótlólagosan növeli a tudatosságot, hanem a globális fenyegetést tekintve is megfelelő eszköz.

Összeségében kijelenthető, hogy a 2003. évi egyezménynek jó esélyei vannak hasonló pozitív hatások kiváltására, mint a világörökség egyezménynek, mely a marginális jogi és tényleges befolyás ellenére alapvetően a világméretű tudatosság és a kulturális javak világszintű védelméhez járult hozzá. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni a lehetséges problémákat sem. Ebben az összefüggésben a felsorolást a szellemi kulturális örökség fogalmával kell kezdeni. Tartalmilag igen találóan lett kiválasztva. A kérdés az, hogy valóban érthető-e? Kétségekre adhat okot, hogy vajon a célcsoport sejti-e, hogy tevékenységeik, gondolataik szellemi kulturális tevékenységet eredményeznek. Hovatovább az anyagi örökségtől való elválasztás sem olyan egyszerű, mint az első látásra tűnik. Vannak ugyanis célcsoportok, melyek bizonyos földterületet, hegyeket, dombokat nem önmagukért, hanem annak vallási, történelmi és egyéb kulturális jelentésükért értékelnek fel. A kérdés jogosan merül fel, hogy akkor ezek a helyek a szellemi vagy az anyagi kulturális örökség részét képezik-e? [49]

Problematikus továbbá az is, hogy a nyelv csak mintegy közvetítő, azaz csak az örökség közvetítőjeként áll védelem alatt. Vajon a nyelv önmagában már nem a kulturális örökség részeként kezelendő? Ez a kérdés felmerült az egyezményt megelőző egyeztetéseken is, ám csak kevés állam állt ki önnálló egységként történő kezelése mellett. A háttérben ugyanis ott voltak a nagy különbségek az egyes belügyi

[47] Kerstin Odendahl, Die Bewahrung des immateriellen Kulturerbes als neues Thema des Völkerrechts, SZIER/RSDIE 3/2005

[48] Kerstin Odendahl: *Die Bewahrung des immateriellen Kulturerbes als neues Thema des Völkerrechts.* SZIER/RSDIE 3/2005

[49] Kerstin Odendahl: *Die Bewahrung des immateriellen Kulturerbes als neues Thema des Völkerrechts.* SZIER/RSDIE 3/2005

nyelvpolitikák között. A nyelv kizárása a szellemi kulturális örökség fogalmából figyelembe véve a fentieket, egyáltalán nem volt indokolt.[50]

Itt említendők meg azok a kiegészítő feltételek is, melyeket az Egyezmény 2. cikkének 1. szakaszának 3. bekezdése állít fel. A hivatkozott bekezdés az örökséget védelmezendő elemként kategorizálja. További problémát jelent az egyezmény emberi jogokkal való összeegyeztethetősége is. Kimondja, hogy célkitűzéseinek a kölcsönös tisztelet megalapozására alkalmasnak kell lennie. A még mindig egzisztáló megcsonkított, torzult tradíciók kiváló példái a védelem köréből kizárt kulturális elemeknek. Ennek az emberi jogi aspektusnak a figyelembevétele azonban akár problémákhoz is vezethet. Felmerül a következő kérdés: az az indiai tánc, melyet csak férfiak adhatnak elő, nem képezheti a védelem kategóriáját, hisz mindez a férfiak és a nők közötti egyenlő bánásmód elvét sérti. Még nehezebb megítélés alá esnek azok a dalok és szokások, melyek fő ismertetőjegye a teljes elhatárolódás más népcsoportoktól. Számos nemzeti himnusz tartalmaz olyan lényegi formulát ugyanis, mely egy másik nemzet ellen szól.[51]

A következő kardinális problémát a fenntarthatóság fogalmának elemzése jelenthet. Bár a korábbi információk tükrében világos, hogy nem a fogalom puszta konzerválásáról van szó, hisz ahhoz, hogy valamit életben tartsunk muszáj a fejlődést is hagynunk. A kérdés az, hogy vajon hol végződik a fejlődés és mikortól beszélhetünk egy tradíció feladásáról. A kérdés különösen az, hogy vajon a fenntarthatóság megőrzése az adott közösség tradíciójának teljes feladásán keresztül megengedett-e? Hisz a fenntarthatóság fogalmának értelmezése a jelenlegi állapot befagyasztásának veszélyét is magában rejti.

Következtetések

Az legelső fontos kérdés, mely a szakirodalom feldolgozása közben felmerült bennem, az az, hogy vajon a jogi szabályozás nem merevíti-e meg túlságosan a szellemi kulturális örökség tárgyát képező értékeket? Tekintettel a kultúra folyamatos változó jellegére ez nagyon is valószínű eshetőség, melyet véleményem szerint a tanulás és az oktatás szerepe hivatott ellensúlyozni. Azt gondolom, hogy a prioritásnak jelen esetben a következőnek kellene lennie. A téma feltétlen publicitást igényel, és nem elsősorban a témakörrel foglalkozók szintjén, hanem igenis szükséges, hogy a nagyközönség, az átlag ember is szembesüljön a globalizáció kulturális veszélyeivel és megtanulja értékelni a lokalitás fontosságát. Mindezek után pedig kiemelt figyelmet kell szentelni az oktatásnak mind nemzetközi, mind nemzeti szinten. A jogi szabályozás szerepe jelen esetben azért is kiemelkedő, mert egy igen kényes szabályozási területről van szó, ahol a túlzott védelem akár több kárt is okozhat mint a szabályozatlanság. Példának okáért említem a szellemi kulturális örökség reprezentatív listáját, ahol a Kínai Népköztársaság szellemi kulturális örökségei képviseltetik magukat legnagyobb számban. Ennek következményei egyelőre még beláthatatlanok, de jósolható, hogy ezzel a lépéssel a kínai kormány óhatatlanul megmerevítette jó néhány szellemi örökség körébe tartozó

[50] Rieks Smeets: L*anguage as a Vehicle of the Intangible Cultural Heritage.* (Museum International, 2004. Volume 56, Issue 1-2, pages 156–165.

[51] Kerstin Odendahl: *Die Bewahrung des immateriellen Kulturerbes als neues Thema des Völkerrechts*. SZIER/RSDIE 3/2005

kulturális értékét. Joggal merül fel a kérdés, hogy megmerevítésen vajon mit is értek. Egészen egyszerűen arról van szó, hogy élőből, a mindennapok szerves részét képező gyakorlatból magasabb szintre emeli a jogi szabályozás ezen kulturális értékeket. Élettelenné válnak oly módon, hogy természetes közegükből kiemelik és a védelem okán egy egészen más jelentéstartalommal ruházzák fel őket. Ez természetesen nem minden listára felkerülő érték esetében van így, de a nagy számok törvénye alapján több esetben fordulhat elő.

Visszakanyarodva a szabályozás problematikájához kiemelném még, hogy jelen szabályozási terület esetében az együttműködés más tudományágakkal mindennél nagyobb figyelmet érdemel. Különösen igaz ez az antropológia tudományára, mely áldozatos kutatómunkája eredményeivel hívta fel a figyelmet a kulturális sokszínűség jelentőségére. E tudományág által képviselt látásmód pedig elengedhetetlen a jogi védelem hatékonyságához és eredményességéhez.

Meglátásom szerint az egyik legnagyobb nehézséget a szellemi kulturális örökség egész emberiségre történő kiterjesztése jelenti. A tradíciók és a szokások fő jellegzetessége ugyanis éppen puszta lokális jelentőségükben áll. Amilyen fontosak ugyanis egy-egy közösség számára, olyan nehéz elismertetni jelentőségüket az egész emberiséggel. Ebben az elismertetésben pedig a legkiemelkedőbb szerepet az oktatás játssza. Az az oktatás, mely szerepét tekintve azt a célkitűzést követi, hogy olyan magatartási elvek elsajátításában működik közre, melyek segítenek más kultúrák, szokások létezését és eltérő identitását elfogadtatni és segítenek abban, hogy az emberek embertársaik gondolkodásmódjával, világképével, hitével és morális elveivel szemben teljes megértést tanúsítsanak.

Gondolataimat Babits Mihály soraival zárom:

„Életed gyenge szál amellyel szőnek
a tájak s múlt dob hurkot a jövőnek:
amit hoztál, csak annyira a tied
mint a por mit lábad a szőnyegen hagy.
Nem magad nyomát veted: csupa nyom vagy
magad is, kit a holtak lépte vet.” [52]

[52] Babits Mihály: *Csak posta voltál*. Nyugat, 1932. 1. szám